

บทที่ ๑

พระมหากษัตริย์ในเอเชีย กำเนิดความเป็นมาและขอบเขตพระอำนาจ ของพระมหากษัตริย์ในสมัยสุโขทัยและสมัยอยุธยา

พระมหากษัตริย์ในเอเชีย

ประเทศไทยมิใช่เป็นราชอาณาจักรเดียวในเอเชียที่มีประเพณีการแต่งตั้งตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลหรือตำแหน่งพระมหากษัตริย์ ในราชอาณาจักรใกล้เคียงได้ยึดถือประเพณีดังกล่าวด้วยเหมือนกัน โดยเฉพาะกลุ่มประเทศในคาบสมุทรอินโดจีนซึ่งได้รับอิทธิพลจากอินเดีย ที่สำคัญได้แก่ประเทศไทย กัมพูชา พม่า และลาว ตำแหน่งพระมหากษัตริย์ในดินแดนต่าง ๆ ดังกล่าว มีชื่อเรียกเพี้ยนกันไปบ้างตามสำเนียงภาษาของประเทศตนโดยนับแล้วคล้ายคลึงกัน ในอินเดียซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดเรียกว่าอุปราชและยุวราชาของกัมพูชา เรียกว่าพระมหาอุปราชและพระมหากษัตริย์ของลาวเรียกเพี้ยนไปว่าเจ้ามหาอุปฮาด (Tiao Maha Oupahat) ส่วนของพม่าเรียกเป็นภาษาพม่าว่าอินเซะมิน (Einshemen) ส่วนของไทยมีเรียกหลายชื่อด้วยกันคือ สมเด็จพระพุทธเจ้า พระมหากษัตริย์ พระบัณฑูร กรมพระราชวังบวรสถานมงคล วังหน้า และฝ่ายหน้า เป็นต้น

แม้ว่าอินเดียเป็นต้นตำรับตำแหน่งพระมหากษัตริย์ในเอเชีย แต่ตำแหน่งพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในประเทศต่าง ๆ ในเอเชียมิได้ลอกเลียนแบบของอินเดียทุกประการไป หากแต่นำมาดัดแปลงให้แตกต่างออกไปตามความเหมาะสมของประเทศของตน ดังนั้นตำแหน่งพระมหากษัตริย์ของอินเดีย จึงเรียกแต่เพียงว่า "อุปราช" เป็นตำแหน่งผู้ปกครองมณฑลใหญ่มีอำนาจและถืออำนาจอธิปไตยพระเจ้าแผ่นดิน มิได้มีความหมายว่าเป็นรัชทายาท ทั้งนี้เพราะอินเดียมีตำแหน่งรัชทายาทโดยเฉพาะ เรียกว่ายุวราชา หรือยุพราช แต่ในประเทศอื่น ๆ ที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดีย ส่วนใหญ่แล้วตำแหน่งพระมหากษัตริย์คือผู้รับรัชทายาท (เช่นเดียวกับยุวราชาของอินเดีย) และ

มีหน้าที่ในการปกครองหัวเมือง (เช่นเดียวกับอุปราชของอินเดีย) แม้จะมีชื่อแตกต่างกันบ้าง-
 กล่าวแล้ว แต่ส่วนใหญ่แล้วมีความคล้ายคลึงกันมากทั้งในด้านกาารสถาปนา พระอำนาจ
 หน้าที่ ตลอดจนสิทธิในราชสมบัติ

หลักเกณฑ์ในการสถาปนาตำแหน่งพระมหากษัตริย์

มีหลักเกณฑ์ที่คล้ายคลึงกันเป็นส่วนใหญ่ กล่าวคือ พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระ-
 ราชอำนาจในการสถาปนา ส่วนใหญ่แต่งตั้งจากพระราชโอรสอันประสูติแต่เอกอัครมเหสี
 แต่ในกรณีที่พระราชโอรสยังทรงพระเยาว์ก็จะสถาปนาสมเด็จพะอนุชาธิราชเป็นพระมหา-
 อุปราช นอกจากนี้ในกรณีที่พระราชโอรสสองพระองค์และมีพระชนมายุไล่เลี่ยกัน พระ-
 มหากษัตริย์จะทรงแต่งตั้งให้เป็นท่านองค์กัน เช่นในอินเดียตามนิทานชาดกแต่งตั้งพระ-
 โอรสองค์ที่เป็นอุปราช (Uparājā) หรือยุวราช ส่วนองค์น้องให้เป็นเสนapati (Senā-
 pati) เมื่อพระเจ้าแผ่นดินเสด็จสวรรคต อุปราชาก็จะได้เป็นราชา คือเป็นพระเจ้า-
 แผ่นดิน ส่วนเสนapatiก็จะดำรงตำแหน่งเป็นยุวราชหรืออุปราชแทน¹ ลักษณะดัง-
 กล่าวนี้ไ้ปรากฏขึ้นในประเทศกัมพูชา ไทยและลาว ในกัมพูชาเรียกว่าพระมหาอุปโย-
 ราช และพระมหาอุปราชของไทยเรียกว่า กรมพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า)
 กับกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข (วังหลัง) หรือที่เรียกว่า พระบัณฑูรใหญ่ พระบัณฑูรน้อย
 ของลาวเรียกว่า เจ้าชีวิตวังหน้าและเจ้าชีวิตวังหลัง² แม้จะมีชื่อคล้ายคลึงกันดังกล่าว

¹ V.S. Agrawala, India as known to Pāṇini : a Study of the Cultural Material in the Aṣṭādhyāyī (Allahabad : Law Journal Press, 1953), p. 405.

² Joel M. Halpern, Government, Politics and Social Structure in Laos. A Study of Tradition and Innovation (Detroit : Southeast Asia Studies Publications, 1964), pp. 65-6.

แล้ว การสถาปนาตำแหน่งพระมหากษัตริย์ในประเทศต่าง ๆ ในเอเชีย ยังมีข้อแตกต่างกันที่เป็นส่วนปลีกย่อยออกไปอีก เช่น ในประเทศพม่า การสถาปนาผู้ดำรงตำแหน่งเป็นอินชแะมินมีใ้กำหนดลงไปว่าจะต้องเป็นพระราชโอรส หรือพระอนุชาองค์ใดองค์หนึ่ง แต่จะตั้งความพอใจพระราชหฤทัยของพระเจ้าแผ่นดินเป็นสิ่งสำคัญ ดังจะเห็นตัวอย่างได้ชัดในสมัยราชวงศ์อลองพญา (พ.ศ. 2298-2428) ปกครองประเทศ ประมุขของประเทศมีทั้งที่เป็นพระราชโอรสและพระอนุชาของพระเจ้าแผ่นดินองค์ก่อน มีฝ่ายละเท่า ๆ กันคือฝ่ายละห้าพระองค์¹ นอกจากนี้การแต่งตั้งอินชแะมินของพม่ายังได้มีประเพณีอีกอย่างหนึ่งซึ่งควบคู่กับการตั้งอินชแะมินคือ การแต่งตั้งมกุฎราชกุมารีเพื่อเตรียมไว้เป็นอัครมเหสีของมหาราชทายาท ซึ่งไม่ปรากฏมีในประเทศใด ๆ ยกตัวอย่างเช่นในสมัยพระเจ้ามินจง พระองค์ทรงแต่งตั้งพระราชบุตรสาวสิบไว้สำหรับเป็นมเหสีของอินชแะมิน²

ส่วนตำแหน่งพระมหากษัตริย์ของลาว ก็ปรากฏมีข้อแตกต่างคือ มักจะได้แก่ตระกูลที่เคยดำรงตำแหน่งดังกล่าวนี้มาก่อน ซึ่งโดยมากได้รับการแต่งตั้งเป็นการตอบแทนความดีความชอบในราชการสงคราม ดังจะเห็นได้จากตระกูลของเจ้าฟ้าเพชรรัตนผู้ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์องค์สุดท้าย และเป็นลำดับที่ 4 ในสายของตำแหน่งพระมหากษัตริย์ของพระบรมชนกของพระองค์ได้รับตำแหน่งดังกล่าว เนื่องจากทำสงครามชนะพวกฮ่อ (Ho) และลื้อ (Luo) ในแคว้นสิบสองปันนา นอกจากนี้ผู้ที่ดำรงตำแหน่งพระมหากษัตริย์ของลาว มิใช่จะได้โดยสืบตระกูลแต่เพียงอย่างเดียว แต่จะต้องขึ้นอยู่กับความสามารถของปัจเจกชนอีกด้วย³

¹ John F. Cady, A History of Modern Burma (Ithaca: Cornell University Press, 1958), p. 21.

² สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาจักรีฯ, ตำนานพม่า : พระนางศุภยาลัตติ มเหสีของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 [ม.ป.ท., ม.ป.ป.], หน้า 62.

³ Halpern, op.cit., p. 65.

พระอำนาจและหน้าที่โดยทั่ว ๆ ไปของพระมหากษัตริย์

ในยามราชการสงคราม พระมหากษัตริย์ในทุก ๆ ประเทศซึ่งรวมทั้งยุวราชาของอินเดีย มีหน้าที่อย่างเดียวกันคือเสด็จเป็นทัพหน้าในขณะที่พระเจ้าแผ่นดินเสด็จเป็นจอมทัพ แต่ในบางโอกาสก็เสด็จเป็นจอมทัพบัญชาการรบแทนพระเจ้าแผ่นดิน ส่วนในยามปกติ ตำแหน่งพระมหากษัตริย์ส่วนใหญ่มีหน้าที่คล้ายคลึงกันกล่าวคือ ทรงมีอำนาจหน้าที่ในการบริหารราชการแผ่นดินโดยมีพระอำนาจรองจากพระเจ้าแผ่นดิน ทรงมีหน้าที่ดูแลราชการแผ่นดินแทนองค์พระมหากษัตริย์ตามพระบรมราชโองการ เช่นในกรณีที่พระเจ้าแผ่นดินไม่ประทับในพระนครราชธานี หรือในกรณีที่พระเจ้าแผ่นดินทรงพระประชวรเป็นต้น แต่ข้อที่น่าสังเกตก็คือ ตำแหน่งพระมหากษัตริย์ในเอเชียมีพระอำนาจเป็นที่สองรองจากพระเจ้าแผ่นดิน ในขณะที่ตำแหน่งยุวราชาหรือรัชทายาทของอินเดียซึ่งเป็นต้นตำรับนั้นหาได้มีอำนาจเป็นที่สองรองจากพระเจ้าแผ่นดินไม่ เพราะในระบบการเมืองของอินเดียยังให้ความสำคัญแก่ตำแหน่งมุโรหิตอย่างมาก ดังนั้นผู้ที่มิมีอำนาจรองจากพระเจ้าแผ่นดินก็คือมุโรหิต ส่วนยุวราชานั้นก็มีฐานะเป็นรองจากมุโรหิตอีกชั้นหนึ่ง¹

อำนาจและหน้าที่ของพระมหากษัตริย์นอกเหนือไปจากต้องทรงปฏิบัติพระภารกิจต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว พระมหากษัตริย์ในเอเชีย ยังมีประเพณีอีกประการหนึ่งที่ต้องปฏิบัติเป็นทำนองเดียวกันแทบทุกประเทศคือ ประเพณีการปกครองหัวเมืองซึ่งได้ลอกแบบมาจากอินเดีย ดังปรากฏในประเทศไทย ประเทศกัมพูชา ประเทศพม่า และราชอาณาจักรลาว สำหรับในประเทศไทยมีการตั้งพระมหากษัตริย์ไปปกครองหัวเมืองทำนองเป็นเมืองลูกหลวงซึ่งจะได้กล่าวในตอนต่อไป ในประเทศกัมพูชาพระมหากษัตริย์และพระมหากษัตริย์ก็ได้รับมอบอำนาจไปปกครองหัวเมือง และมีอำนาจในการเก็บส่วยสาอากร

¹ E.B. Havell, The History of Aryan Rule in India from the earliest times to the death of Akbar (London: George G. Harrap and Company Ltd., 1918), p. 87.

หรือที่เรียกว่า "กินเมือง" เป็นผลประโยชน์สำหรับส่วนพระองค์ได้อีกด้วย โดยกำหนดว่า พระมหากษัตริย์ราชเก็บได้เจ็ดหัวเมือง พระมหากษัตริย์ราชเก็บได้ห้าหัวเมือง¹ ส่วนอิน-
 ๑
 ๒
 ๓
 ๔
 ๕
 ๖
 ๗
 ๘
 ๙
 ๑๐
 ๑๑
 ๑๒
 ๑๓
 ๑๔
 ๑๕
 ๑๖
 ๑๗
 ๑๘
 ๑๙
 ๒๐
 ๒๑
 ๒๒
 ๒๓
 ๒๔
 ๒๕
 ๒๖
 ๒๗
 ๒๘
 ๒๙
 ๓๐
 ๓๑
 ๓๒
 ๓๓
 ๓๔
 ๓๕
 ๓๖
 ๓๗
 ๓๘
 ๓๙
 ๔๐
 ๔๑
 ๔๒
 ๔๓
 ๔๔
 ๔๕
 ๔๖
 ๔๗
 ๔๘
 ๔๙
 ๕๐
 ๕๑
 ๕๒
 ๕๓
 ๕๔
 ๕๕
 ๕๖
 ๕๗
 ๕๘
 ๕๙
 ๖๐
 ๖๑
 ๖๒
 ๖๓
 ๖๔
 ๖๕
 ๖๖
 ๖๗
 ๖๘
 ๖๙
 ๗๐
 ๗๑
 ๗๒
 ๗๓
 ๗๔
 ๗๕
 ๗๖
 ๗๗
 ๗๘
 ๗๙
 ๘๐
 ๘๑
 ๘๒
 ๘๓
 ๘๔
 ๘๕
 ๘๖
 ๘๗
 ๘๘
 ๘๙
 ๙๐
 ๙๑
 ๙๒
 ๙๓
 ๙๔
 ๙๕
 ๙๖
 ๙๗
 ๙๘
 ๙๙
 ๑๐๐

สิทธิในราชสมบัติ

โดยปกติผู้ที่ได้รับแต่งตั้งเป็นพระมหากษัตริย์ราชย์สืบต่อมาเมื่อพระ-
 ๑
 ๒
 ๓
 ๔
 ๕
 ๖
 ๗
 ๘
 ๙
 ๑๐
 ๑๑
 ๑๒
 ๑๓
 ๑๔
 ๑๕
 ๑๖
 ๑๗
 ๑๘
 ๑๙
 ๒๐
 ๒๑
 ๒๒
 ๒๓
 ๒๔
 ๒๕
 ๒๖
 ๒๗
 ๒๘
 ๒๙
 ๓๐
 ๓๑
 ๓๒
 ๓๓
 ๓๔
 ๓๕
 ๓๖
 ๓๗
 ๓๘
 ๓๙
 ๔๐
 ๔๑
 ๔๒
 ๔๓
 ๔๔
 ๔๕
 ๔๖
 ๔๗
 ๔๘
 ๔๙
 ๕๐
 ๕๑
 ๕๒
 ๕๓
 ๕๔
 ๕๕
 ๕๖
 ๕๗
 ๕๘
 ๕๙
 ๖๐
 ๖๑
 ๖๒
 ๖๓
 ๖๔
 ๖๕
 ๖๖
 ๖๗
 ๖๘
 ๖๙
 ๗๐
 ๗๑
 ๗๒
 ๗๓
 ๗๔
 ๗๕
 ๗๖
 ๗๗
 ๗๘
 ๗๙
 ๘๐
 ๘๑
 ๘๒
 ๘๓
 ๘๔
 ๘๕
 ๘๖
 ๘๗
 ๘๘
 ๘๙
 ๙๐
 ๙๑
 ๙๒
 ๙๓
 ๙๔
 ๙๕
 ๙๖
 ๙๗
 ๙๘
 ๙๙
 ๑๐๐

¹ Jean Maura, Le Royaume du Cambodge (Paris: 1883), p. 221.

² เซอร์ ยอร์ช สกอตต์, กฎหมายเกี่ยวกับพม่า, แปลจาก Palace Custom โดยสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, ลัทธิธรรมเนียมภาคที่ 26 (พระนคร: โรงพิมพ์ พระจันทร์, 2479), หน้า 10 และ Halpern, op.cit., p. 68.

³ John W. Spellman, Political Theory of Ancient India :
 A Study of Kingship from the earliest times to circa A.D. 300
 (London: Oxford University Press, 1964), p. 56.

สมบัติกันอยู่เนือง ๆ อินแะมินที่ไ้รับการแต่งตั้งขึ้นเพื่อจ้คปัญหาด้งกล่าว มักถูกสำเร็จ-
โทษเสียดจะไ้ขึ้นครองราชย์ทุกครั้งไป ¹

สิทธิในราชสมบัติของพระมหาอุปฮาดของลาวนั้น มีลักษณะแตกต่างออกไปจาก
ประเทศอื่น ๆ กล่าวคือ ผู้ที่เป็นรัชทายาทโดยตรงมิใช่ตำแหน่งพระมหาอุปฮาด แต่มี
ตำแหน่งรัชทายาทของลาวโดยเฉพาะ เรียกว่าองค์มิ่งกุฎราชกุมาร (Ong Monkout
Ratsa Kuman) ² แต่ในขณะที่เดียวกันพระมหาอุปฮาดก็อาจจะไ้รับราชสมบัติไ้ซึ่งแล้ว
แต่ความพอพระราชหฤทัยของพระมหากษัตริย์ ³

อธิบายคำว่า "กรมพระราชวังบวรสถานมงคล"

"กรมพระราชวังบวรสถานมงคล" เป็นพระนามหนึ่ง ⁴ ที่ไ้เรียกผู้ที่พระเจ้า
แผ่นดินอภิเษกให้เป็รัชทายาท ไ้เรียกเป็นครั้งแรกในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา โดย
เรียกหลวงสรศักดิ์ผู้บุตรซึ่งไ้รับการสถาปนาให้เป็รัชทายาท คำเรียก "กรมพระราช-

¹ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑, เที่ยวเมืองพะม่า (พระนคร: โรงพิมพ์
พระจันทร์, 2489), หน้า 249-51.

² Halpern, op.cit., p. 65.

³ The Staff And Associates of the Human Relations Area
Files, Laos: its people its society its culture (New Haven: Hraf
Press, 1967), p. 116.

⁴ ก่อนที่จะใช้คำว่ากรมพระราชวังบวรสถานมงคล ไ้มีคำเรียกผู้รัชทายาท
แต่โบราณมาหลายคำ เช่น สมเด็จพระพุทธเจ้า พระมหาอุปราช พระบิณฑูร วังหน้า
และฝ่ายหน้า แต่ที่นิยมเรียกกันคือพระมหาอุปราชและวังหน้า คำอธิบายประวัติความเป็น
มาของคำเรียกเหล่านี้ไ้ได้ในภาคผนวก ก.

วังบรรสถานมงคล" แยกได้เป็นสองคำ "กรม" คำหนึ่ง กับ "พระราชวังบรรสถานมงคล" อีกคำหนึ่ง "พระราชวังบรรสถานมงคล" เป็นคำที่ใช้เรียกวังที่ประทับของรัชทายาท เติมเรียกว่า "วังจันทร์เกษม" ¹ เปลี่ยนมาเรียกเป็น "พระราชวังบรรสถานมงคล" ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เพราะเป็นพระราชวังและเป็นมงคลสถานที่ได้เสวยราชย์ ส่วนคำ "กรม" นั้น สมเด็จพระเพทราชานำเอาระเบียบการตั้งกรมเจ้านายบังคับบัญชา ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงบัญญัติขึ้นมา ให้นำชื่อนามข้าราชการบรรดามีตำแหน่ง ขึ้นอยู่ในพระมหาอุปราช เรียกวมกันตามชื่อวังว่า "กรมพระราชวังบรรสถานมงคล" ² แล้วนำไปชื่อนานนามผู้รับรัชทายาททั้งแต่นั้นสืบมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

กำเนิดความเป็นมาของตำแหน่งพระมหาอุปราชไทยในสมัยสุโขทัยและอยุธยา

ตำแหน่งพระมหาอุปราชไทยมีรากฐานมาจากประเทศอินเดีย แต่ในอินเดียเรียกแต่เพียงว่า "อุปราช" ทำหน้าที่เป็นผู้ครองมณฑลใหญ่มีอำนาจถืออำนาสิทธิต่างพระองค์พระเจ้าแผ่นดิน อันตำแหน่ง "อุปราช" ของอินเดียเรียกเป็นภาษาอังกฤษว่า Viceroy มิได้มีความหมายเป็นรัชทายาท สำหรับรัชทายาทนั้นทางอินเดียใช้คำว่า "ยูพราช" หรือ "ยูวราชา" สำหรับของไทยเราได้นำมาใช้ด้วยการเพิ่มคำ "มหา" ข้างหน้าคำว่า "อุปราช" การเพิ่มคำเช่นนี้ย่อมแสดงจุดประสงค์ว่า "มหาอุปราช" ทรงศักดิ์สูงกว่า "อุปราช" สามัญหรืออีกความประสงค์หนึ่งคือเดิมมีตำแหน่ง "อุปราช" อยู่แล้ว อาจมีหลายองค์ในขณะเดียวกันต้องการจะยกอุปราชองค์ใดองค์หนึ่งให้สูงศักดิ์กว่า "อุปราช" ทั้งปวงจึงให้เรียก

¹ วังจันทร์เกษมเกิดขึ้นในรัชกาลพระมหาธรรมราชา เป็นที่ประทับของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชขณะดำรงพระยศเป็นพระมหาอุปราช เป็นพระราชวังที่ประทับที่พระนครศรีอยุธยาในคราวที่เสด็จมาเฝ้าพระชนกชนนีที่ราชธานี

² สมเด็จพระยาตากำรภูพานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 218-9.

"พระมหาอุปราช" ท่านองเดียวกับที่ไซ้คำว่า "กษัตริย์" กับ "มหากษัตริย์" หรือ "ขุน" กับ "พ่อขุน" นั้นเอง ¹

ตำแหน่งพระมหาอุปราชมีขึ้นครั้งแรกในสมัยสุโขทัย ปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่สองกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

เมื่อครั้งมหาศักราช 1269 ศกกุน พระบาทสมเด็จพระกะมะระเจ็องอัครีธรรมราชเป็นพระมหาอุปราชอยู่เมืองศรีสัชนาไลย เปนพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระกะมะระเจ็องอัครีธยาไทยไชยเชษฐเมืองสุโขไทย พระมหาอุปราชทราบว่าพระราชบิดาทรงพระประชวรหนัก พระองค์จึงยกบุญแสนยากกรเปนกระบวนทัพมา แต่ ๗ วันขึ้นห้าค่ำเดือนแปดถึงเมืองสุโขไทย วันแรมค่ำหนึ่งเดือนแปด เสด็จพระราชดำเนินทัพเข้าประตูเมืองทิศพายัพปราบศัตรูหมู่ปัจจามิตร ประหารชีวิตผู้คิดมิชอบเสร็จเสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติแทนพระราชบิดาที่สวรรคต มุขมนตรีพื่อพราหมณ์ตั้งพระราชพิธีอภิเษก แล้วถวายพระนามว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้ากะมะระเจ็องอัครีสุริยพงษ์นรามหาธรรมมิกราชาธิราช พระองค์เสวยราชย์สืบพระวงศ์สนององค์พระบรมชนกนาถ ²

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 209-10.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, "แปลหลักศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 2", ประชุมพงศาวดารภาคที่ 1 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506), หน้า 174-5.

ข้อความในศิลาจารึกหลักนี้ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงตรวจสอบแล้วประมาณความเห็นว่าเป็นพระเจ้าฤไทยไชยเชษฐาเป็นกษัตริย์พระองค์เดียวกับพระยาเลอไทย¹ ดังนั้น พระมหาอุปราชที่ปรากฏในหลักศิลาจารึกดังกล่าวนี้ คือพระยาเลอไทยโอรสของพระยาเลอไทยนั่นเอง โดยอาศัยหลักศิลาจารึกดังกล่าวนี้ อาจกล่าวได้ว่า พระยาเลอไทยเป็นพระมหาอุปราชพระองค์แรกของกรุงสุโขทัย ทั้งนี้เพราะไม่ปรากฏหลักฐานว่าพระเจ้าแผ่นดินองค์ก่อน ๆ จะได้ตั้งพระมหาอุปราชหรือไม่ การที่ไม่ปรากฏหลักฐานก็ไม่อาจจะยึดถือเป็นสาเหตุว่า กษัตริย์พระองค์ก่อนไม่เคยตั้งพระมหาอุปราชมาก่อนอย่างไรก็ตาม ผู้เขียนมีความเห็นว่ากษัตริย์ในรัชกาลก่อน ๆ คงจะแต่งตั้งพระมหาอุปราชไว้รับรัชทายาทเป็นแน่ ดังนั้นกษัตริย์ราชวงศ์สุโขทัยตั้งแต่พ่อขุนศรีอินทราทิตย์จนถึงสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 3 คงตั้งพระมหาอุปราชรับรัชทายาททุกรัชกาล ดังนี้คือ

รัชกาลพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ มีพระเจ้าบาลเมืองราชโอรสองค์โตเป็นพระมหาอุปราช

รัชกาลพ่อขุนบาลเมือง มีพระเจ้ายวมคำแห่งมหาราชราชอนุชาเป็นพระมหาอุปราชครองเมืองเซียง

รัชกาลพ่อขุนรามคำแหงมหาราช มีพระยาเลอไทยราชโอรสเป็นพระมหาอุปราชครองเมืองศรีวิชัย

รัชกาลพระยาเลอไทย ทรงตั้งพระยาเลอไทยพระราชโอรสเป็นพระมหาอุปราชครองเมืองศรีวิชัย

¹ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, พระร่วง (พระนคร: กรมศิลปากร, 2489), หน้า 19.

รัชกาลพระมหาธรรมราชาลิไทย¹ ตั้งพระยาไสยลือไทยราชโอรสเป็นพระมหาอุปราชครองเมืองสองแคว

รัชกาลพระยาไสยลือไทย (พระมหาธรรมราชาที่ 2) ตั้งพระราชโอรสองค์โต (ไม่ปรากฏพระนาม) เป็นพระมหาอุปราช เมื่อขึ้นเสวยราชย์ทรงพระนามว่าพระมหาธรรมราชาที่ 3

รัชกาลพระมหาธรรมราชาที่ 3 ไม่มีพระราชโอรส ไม่ได้ตั้งผู้ใดเป็นพระมหาอุปราช แต่ทรงแต่งตั้งพระอนุชาต่างพระมารดาสององค์ คือ พระยาบาลเมืองผู้พี่และพระยารามผู้น้องไปครองเมืองสองแควและเมืองศรีสัชนาลัยตามลำดับ เมื่อพระมหาธรรมราชาที่ 3 เสด็จสวรรคต พี่น้องก็รบพุ่งกันเพื่อชิงราชสมบัติ สมเด็จพระอินทราชา-ธิราช กษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาจึงต้องเสด็จไปจัดการปกครองให้สงบเรียบร้อย โดยตั้งให้พระยาบาลเมืองผู้พี่เป็นพระมหาธรรมราชาที่ 4 และให้เสวยราชย์ที่เมืองสองแควเป็นราชธานีของเมืองเหนือแทนสุโขทัยแต่นั้นมา² และแต่งตั้งพระยารามเป็นพระมหาอุปราชครองเมืองศรีสัชนาลัยอยู่ตามเดิม แต่ปรากฏว่าพระมหาอุปราชสวรรคตเสียก่อน พระยาบุทธิษฐานีราชโอรสก็ครองศรีสัชนาลัยต่อมา ครั้นเมื่อพระมหาธรรมราชาที่ 4 สวรรคต พระยาบุทธิษฐานีก็ยกทัพมาเพื่อแย่งชิงราชสมบัติ โดยอ้างสิทธิ์ว่าควรจะได้เป็นพระมหา-

¹ ก่อนจะถึงรัชกาลพระมหาธรรมราชาลิไทย พบหลักฐานในศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ 45 เป็นคำสาบานระหว่างปู่กับหลาน ผู้ที่น่าจะสันนิษฐานว่าเป็นพระเจ้าแผ่นดินคือ เจ้าไสยสงครามกับพระยาจ๋วนำดม ปรากฏว่าเจ้าไสยสงครามไม่มี "พระยา" นำหน้า มีแต่พระยาจ๋วนำดม จึงสันนิษฐานว่าพระยาจ๋วนำดมเป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อจากพระยาเลอไทย แต่เรื่องนี้ยังคงคลุมเครือเพราะไม่ทราบแน่ชัดว่าครองอยู่ในระหว่างปีใด [ดูประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2508), หน้า 62.]

² สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า 36.

ธรรมราชาโดยสืบทอดจากพระยาราม (คำแหง) ราชบิดา แต่พวกเมืองสองแควไม่ยินยอม เมืองเหนือจึงเกิดจลาจล ทางกรุงศรีอยุธยาเจ้าสามพระยาจึงต้องแต่งตั้งพระราชโอรสที่มีเลือดเนื้อเชื้อสายพระร่วงเป็นพระมหาอุปราชมาปกครองหัวเมืองเหนือเป็นประเพณีของพระมหาอุปราชสืบมา ¹

จะเห็นได้ว่า พระมหาอุปราชองค์สุดท้ายแห่งราชวงศ์พระร่วงคือพระยารามซึ่งแต่งตั้งขึ้นโดยกษัตริย์กรุงศรีอยุธยา ส่วนองค์ต่อมาเป็นพระมหาอุปราชจากกรุงศรีอยุธยาซึ่งมีพระภารกิจต้องเสด็จไปปกครองหัวเมืองเหนือสืบต่อมาจนถึงรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงได้เลิกประเพณีดังกล่าว

ตามข้อสันนิษฐานข้างได้เสนอมานี้ อาจกล่าวได้ว่าผู้ได้รับตำแหน่งพระมหาอุปราชส่วนใหญ่เป็นพระราชโอรส ยกเว้นสองรัชกาลที่เป็นพระอนุชาคือพอขุนรามคำแหงและพระยารามคำแหง และได้รับการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ราชวงศ์สุโขทัยทั้งสิ้น ยกเว้นพระยารามคำแหงซึ่งแต่งตั้งโดยพระอินทราชาธิราชแห่งกรุงศรีอยุธยา

ขอบเขตพระอำนาจและหน้าที่ของพระมหาอุปราช

โดยทั่วไป พระมหาอุปราชทรงมีพระภารกิจสำคัญสองประการคือ ประการแรก พระองค์ทรงได้รับมอบอำนาจให้เสด็จออกไปครองเมืองลูกหลวง อันเป็นประเพณีสืบทอดกันมาจนกระทั่งสิ้นราชวงศ์สุโขทัย เมืองลูกหลวงที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเมืองพระมหาอุปราชนั้นมีอยู่สามเมืองด้วยกัน คือเมืองเขลียง (เป็นเมืองพระมหาอุปราชในสมัยพอขุนศรีอินทราทิตย์และสมัยพอขุนบาลเมือง) เมืองศรีสัชนาลัย (เป็นเมืองพระมหาอุปราชในสมัยพอขุนรามคำแหงและสมัยพระเจ้าเลอไทย) และเมืองสองแคว (เป็นเมืองพระมหาอุปราชในสมัยพระเจ้าลิไทย) ที่ต้องมอบอำนาจให้พระมหาอุปราชไปปกครองเมืองเหล่านี้

¹ สมเด็จพระยาคำรกราชานุกาพ, นิทานโบราณคดี (พระนคร: ศิลปาบรรณาการ, 2513), หน้า 393-4, "พระเจ้าแผ่นดินสองพระองค์".

เพราะเป็นเมืองที่มีความสำคัญทั้งทางคานยุทธศาสตร์และเศรษฐกิจเป็นอันดับสองรองจาก
สุโขทัย และก็ได้รับการสถาปนาให้เป็นราชธานีสำรองคู่กับกรุงสุโขทัยอีกด้วย นอกจากนี้
ความสำคัญของเมืองลูกหลวงเหล่านี้ที่เป็นเหตุให้พระมหาอุปราชต้องเสด็จไปปกครองแล้ว
ยังสืบเนื่องมาจากนโยบายของพระเจ้าแผ่นดินที่มีพระประสงค์จะปลูกฝังฝึกหัดให้พระมหา-
อุปราชได้รู้จักการบริหารราชการแผ่นดินก่อนขึ้นครองราชสมบัติอีกด้วย

พระภารกิจที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ต้องเสด็จเป็นแม่ทัพหน้าในยามราชการ
สงคราม ทั้งนี้เพราะการปกครองกรุงสุโขทัยในระยะก่อสร้างประเทศ หรือแม่ใน
ยามที่ประเทศขยายอาณาเขตกว้างขวางออกไปในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชก็ตาม ก็
จำเป็นต้องวางหลักการปกครองเป็นแบบป้องกันประเทศและยึดการปกครองแบบทหารเป็น
สิ่งสำคัญ ดังนั้นพระมหาอุปราชผู้ซึ่งปกครองอยู่ ณ เมืองลูกหลวง ไม่ว่าจะเป็นเมือง
เชลียง เมืองศรีสัตนาถย์ หรือเมืองชองแควก็ตาม ต้องรับหน้าที่เป็นแม่ทัพหน้าป้องกัน
พระราชอาณาเขตอย่างเต็มพระปรีชาสามารถ โดยยกกองทัพมารวมกับเมืองรายรอบราช-
ธานีทั้งปวงเป็นกองทัพหลวงโดยมีพระมหากษัตริย์ดำรงตำแหน่งเป็นจอมทัพ

ส่วนพระอำนาจในการสืบราชสมบัติของพระมหาอุปราชในสมัยกรุงสุโขทัย ปรากฏ
ว่าได้รับรัชทายาทภายหลังจากพระเจ้าแผ่นดินเสด็จสวรรคตแล้วทั้งสิ้น และส่วนใหญ่ก็
เป็นไปโดยสะดวกไม่มีจลาจลเกิดขึ้น นอกจากในสมัยที่พระเจ้าลิไทยเป็นพระมหาอุปราช
ต้องปราบปรามจลาจลจึงได้ขึ้นเสวยราชย์¹ ครั้นต่อมา เมื่อกรุงสุโขทัยตกเป็นประเทศ-
ราชของกรุงศรีอยุธยา พระมหาอุปราชของพระมหาธรรมราชาที่ 2 (ไสยสีอไทย) ก็ได้
รับรัชทายาทโดยเรียบร้อย บอมนแสดงให้เห็นว่า การสืบราชสมบัติยังคงอยู่ในอำนาจของ
พระมหากษัตริย์ราชวงศ์พระร่วง แต่ปรากฏว่า เมื่อถึงรัชกาลพระมหาธรรมราชาที่ 3
ซึ่งไม่มีพระราชโอรส จึงเกิดมีการแย่งชิงราชสมบัติขึ้นระหว่างพระยาบาลเมืองและ

¹ สมเด็จพระยาตากำรงราชานุภาพ, แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม
(พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2490), หน้า 31.

พระยารามโอรสอันประสูติแต่พระสนมร่วมพระบิดาเดียวกัน เป็นเหตุให้พระอินทราชา กษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาของจัดการปกครองหัวเมืองเหนือและแต่งตั้งอุปครองด้วยพระองค์เอง โดยให้พระยาบาลเมืองเป็นพระมหาธรรมราชาที่ 4 เมื่อสิ้นรัชกาลพระมหาธรรมราชาที่ 4 แล้ว ก็ไม่มีการแต่งตั้งกษัตริย์ทางเมืองเหนือปกครองอีกต่อไป ทางกรุงศรีอยุธยาได้ตั้งพระมหาอุปราชที่มีเชื้อสายพระร่วงมาครองแทนสืบต่อมา

กำเนิดความเป็นมาและขอบเขตพระอำนาจของพระมหาอุปราชในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ตำแหน่งพระมหาอุปราชมีขึ้นเป็นครั้งแรกในแผ่นดินพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) โดยแต่งตั้งพระราชกุมารพระองค์น้อย ทรงพระนามว่าพระราเมศวร (สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ) ให้เป็นพระมหาอุปราชไปครองเมืองพิษณุโลก¹ ที่กล่าวว่าครั้งนี้เป็นครั้งแรกนั้นเพราะไม่ปรากฏว่าพระเจ้าแผ่นดินองค์ก่อนสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 จะได้ตั้งพระมหาอุปราชหรือไม่ เช่นเดียวกับในสมัยสุโขทัย การที่ไม่ปรากฏก็ไม่อาจจะกล่าวได้ว่ากษัตริย์พระองค์ก่อนไม่เคยตั้งพระมหาอุปราชมาก่อน บางทีสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 จะได้ตั้งสมเด็จพระราเมศวรเป็นพระมหาอุปราช สมเด็จพระราเมศวรเอง อาจจะตั้งสมเด็จพระรามราชาเป็นพระมหาอุปราช แต่บางทีจะมีได้ทำพระราชพิธีใหญ่โตอย่างในสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 จึงไม่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร สาเหตุที่สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 ทรงกระทำพระราชพิธีอุปราชาก็เนื่องตั้งพระมหาอุปราชในครั้งนั้น อาจเป็นเพราะได้ทรงเห็นความไม่เป็นระเบียบเรียบร้อยในการสืบราชสันตติวงศ์ เป็นเหตุให้เจ้าชายพระยาและเจ้ายี่พระยา เกิดรบแย่งชิงราชสมบัติกันเอง นอกจากนี้พระราเมศวรราชโอรสยังทรงพระเยาว์อยู่

¹ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพทรงนิพนธ์พระอภิธานประกอบ (พระนคร: โอเคียนส์โตร์, 2505), เล่ม 1, หน้า 402.

ถ้าไม่ตั้งเป็นพระมหากษัตริย์ให้ปรากฏแก่คนทั้งหลายแล้ว อาจเกิดเหตุการณ์อย่างพระเจ้าทองด้วงราชโอรสของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 ได้ และได้ทรงเห็นว่าเหตุที่เกิดขึ้นในระยะต้นสมัยกรุงศรีอยุธยาคงจะเป็นเพราะความไม่เรียบร้อยเหล่านี้ จึงต้องจัดให้มีพระราชพิธีอุปราชภิเษกขึ้นดังกล่าว¹ อย่างไรก็ตาม การแต่งตั้งพระมหากษัตริย์ในครั้งนั้นก็มีใจกว้างหลักเกณฑ์ให้แน่นอนอย่างใดไม่ ครั้นเมื่อพระราเมศวรเสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติจึงได้ตรากฎนเทียบมาขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2001 เข้าใจว่าเพื่อขจัดปัญหาความยุ่งยากในการสืบสันตติวงศ์ แต่ในกฎนเทียบมาได้บัญญัติเรื่องพระมหากษัตริย์ก่อนข้างแปลก กล่าวคือ ได้บัญญัติกุมารศักดิ์ไว้ว่า "พระราชกุมารอันเกิดจากพระอัครมเหสีเป็นสมเด็จพระพุทธเจ้า พระราชกุมารอันเกิดจากแม่ยั่วเมืองเป็นพระมหากษัตริย์"² ดังนั้นทำให้เข้าใจว่าพระราชกุมารที่จะอภิเษกเป็นรัชทายาทนั้นถ้าประสูติแต่พระอัครมเหสีเรียกว่าสมเด็จพระพุทธเจ้า ถ้าประสูติจากพระมารดาซึ่งมีบรรดาศักดิ์ชั้นรองลงมาจึงเรียกว่าพระมหากษัตริย์ การที่บัญญัติตำแหน่งพระมหากษัตริย์ดังกล่าวนั้น คงจะหมายความว่าให้เป็นรัชทายาทในกรณีที่ไม่มีพระราชกุมารอันเกิดด้วยพระอัครราชยา จะตั้งเป็นสมเด็จพระพุทธเจ้าที่รัชทายาทก็ยังชักข้องอยู่กว่าพระมเหสีอาจจะมีการกุมาร จึงให้ไปครองเมืองอย่างเป็นอุปราช แต่ให้เรียกว่า "พระมหากษัตริย์" เพราะเทียบที่รัชทายาท (Heir Presumptive)³ ที่กล่าวว่าแปลกก็เพราะตำแหน่งพระมหากษัตริย์กลายเป็นตำแหน่งเทียบที่รัชทายาท มิใช่ตำแหน่งรัชทายาทโดยตรงตั้งที่ยอมรับกันมา แต่รัชทายาทโดยตรงนั้นได้บัญญัติศัพท์ขึ้นใหม่ว่าเป็นสมเด็จพระพุทธเจ้า แต่ที่

¹ รong ศยามานนท์, คำเนียร เลชะกุล และวิลาสวงค์ นพรัตน์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา, พิมพ์ครั้งแรก (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2515), หน้า 17.

² กฎหมายตราสามดวง (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), เล่ม 1, หน้า 70.

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยางกูร, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5, หน้า 212.

ปรากฏในพงศาวดาร มีตัวอย่างการแต่งตั้งสมเด็จหน่อพระพุทธเจ้าเพียงครั้งเดียว คือ เมื่อครั้งสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ทรงแต่งตั้งพระอาทิตย์วงศ์ให้เป็นรัชทายาท เพื่อปกครองเมืองพิษณุโลกมีพระนามตามที่เรียกในพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐว่า "สมเด็จพระนุพุทธชากรุงเจ้า" ¹ ในหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพิมพ์สองเล่ม (หรือฉบับหมอบรัดเลย์) เรียกว่า "สมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธชากรุง" ² แต่ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเรียกว่า "สมเด็จพระบรมราชมหานุพุทธชากรุง" ³ ที่ถูกสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเห็นว่าควรจะเป็น "สมเด็จพระนุพระพุทธเจ้าพระบรมราชา" คือ ตั้งให้เป็นสมเด็จหน่อพระพุทธเจ้าตามกฎหมายนั่นเองและมีพมามที่เป็นเจ้าครองเมืองที่เรียกว่า "พระบรมราชา" ดังที่ปรากฏมาแต่ก่อนหลายพระองค์ ⁴ แต่การตั้งพระมหากษัตริย์ในพระราชพงศาวดาร ปรากฏครั้งแรกในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเมื่อทรงตั้งพระราชโอรส (ซึ่งพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐเรียกว่าพระเชษฐา) คือสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ให้เป็นพระมหากษัตริย์ แต่คำที่ใช้ในหนังสือพระราชพงศาวดาร จะถือเป็นหลักแน่นอนไม่ได้ว่าองค์ใดเป็นสมเด็จหน่อพระพุทธเจ้า องค์ใดเป็นพระมหากษัตริย์ ทั้งนี้เพราะแล้วแต่ผู้แต่งหนังสือพระราชพงศาวดารจะเขียนลงไปตามความเข้าใจของตน

¹ พระราชพงศาวดารกรุงเก่า (ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์) (พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2498), หน้า 139.

² พระราชพงษาวดารกรุงเก่า [ฉบับหมอบรัดเลย์] (พระนคร: บรัดเลย์, 2407), เล่ม 1, หน้า 40 และประชุมพงศาวดารภาคที่ 64 พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512), หน้า 24.

³ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา..., เล่ม 1, หน้า 112.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 575.

นอกจากกฎมนเฑียรบาลได้กำหนดตำแหน่งพระมหาอุปราชแปลกไปดังได้กล่าวมาแล้ว ก็ยังปรากฏในกฎหมายทำเนียบศักดิ์นาพลเรือนซึ่งตั้งขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเช่นเดียวกัน ได้กล่าวถึงตำแหน่งขุนนางผู้ใหญ่ถือศักดิ์นา 10000 คนหนึ่ง เรียกว่า "เจ้าพญามหาอุปราชชาติวรวงษ์ของภักดีดินทรสุรินทร์เคอไชโยมหายสุริยภักดี—แสนอชิวราช" ยศสูงกว่าขุนหมื่นและสมุหกลาโหม แต่ไม่ระบุว่าทำหน้าที่ประการใด¹ ในพระราชพงศาวดารก็ไม่ปรากฏมีใครเคยเป็นเจ้าพระยามหาอุปราช แต่ปรากฏหลักฐานของเมอซีเออร์ เดอ ลาลูแบร์ (Monsieur de Laloubère) ราชทูตฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาเมื่อปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช กล่าวไว้ว่า ในครั้งนั้นเจ้าพระยามหาอุปราชมีบัญชาราชการรักษาพระนครกรุงศรีอยุธยาในเวลาที่สมเด็จพระนารายณ์เสด็จไปประทับอยู่เมืองลพบุรี²

การที่มีตำแหน่งพระมหาอุปราชที่มีทั้งยศเจ้าและขุนนางดังปรากฏเช่นนี้ สมเด็จพระนารายณ์ทรงสันนิษฐานว่า ประเพณีของไทยแต่เดิมมา พระราชกุมารที่จะรับรัชทายาทคงจะเป็นพระมหาอุปราชทั้งสิ้น บรรดาศักดิ์ "สมเด็จพระพุทธเจ้า" และ "เจ้า—

¹ กฎหมายตราสามดวง, เล่ม 1, หน้า 224.

² ลาลูแบร์, จดหมายเหตุลาลูแบร์ แปลจาก A New historical relation of Kingdom of Siam โดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนารายณ์ประพันธ์พงศ์ (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), เล่ม 2, หน้า 102-103 และในจดหมายเหตุวันวลิต (ฉบับสมบูรณ์) ระบุตำแหน่งขุนนางชั้นสูงผู้หนึ่งว่า "ออกญาอุปราช (Oya Ombrat)" ซึ่งเป็นหัวหน้าขุนนางในแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม เข้าใจว่าคงจะเป็นตำแหน่งเดียวกับเจ้าพระยามหาอุปราชที่ปรากฏในทำเนียบศักดิ์นาพลเรือน [ดูจดหมายเหตุวันวลิต (ฉบับสมบูรณ์), ประชุมพงศาวดารภาคที่ 79 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2513), หน้า 154.]

6. สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ตั้งพระเชษฐาราชโอรส เป็นพระมหาอุปราช¹ แต่ตั้งพระราชโอรส "พระบรมราชา" เป็นพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา²
7. สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 3 ไม่ได้ตั้งพระมหาอุปราช
8. สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ตั้งสมเด็จพระพุทธเจ้าพระบรมราชาเป็นพระมหาอุปราช
9. สมเด็จพระบรมราชามหาพุทธางกูร (สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 4) พระรัษฎา (รัษฎาธิราช) ยังทรงพระเยาว์ไม่ทันตั้งเป็นพระมหาอุปราช
10. สมเด็จพระชัยราชาธิราช พระแก้วฟ้ายังทรงพระเยาว์ไม่ทันตั้งเป็นพระมหาอุปราช

¹ พระราชพงศาวดารกรุงเก่า (ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์), หน้า 136, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 64 พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า 20, พระราชพงษาวดารกรุงเก่า (ฉบับหมอบรัดเลย์), เล่ม 1, หน้า 38 และ พระราชพงศาวดารสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม นายตรี อมาตยกุล ตรวจสอบและทำเชิงอรรถ (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2507), หน้า 33.

² พระราชพงศาวดารกรุงเก่า (ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์), หน้า 135.

11. ขุนวรวงศาธิราช พอไครราชสมบัติตั้งนายจัน บ้านมหาโลกลูกน้อง เป็นพระมหาอุปราช¹ จะเป็นอย่างเจ้า หรือ อย่างขุนนางก็ไม่มีหลักฐานปรากฏ คำรงตำแหน่งได้เพียง 2-3 วัน ก็ถูกกำจัดทิ้งที่วังนอง

12. สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ตั้งขุนพิเรนทรเทพเป็นพระมหาธรรมราชาไปครองเมืองพิษณุโลก เข้าใจว่าตั้งไปเป็นเจ้าครองเมืองอย่างแต่ก่อน ท่านองเจ้าประเทศราชมีไชยเป็นรัชทายาท เพราะสมเด็จพระมหาจักรพรรดิมีพระราเมศวรและสมเด็จพระมหินทราธิราชเป็นพระราชโอรสอยู่ถึงสองพระองค์ คงปลงพระทัยให้ในสองพระองค์เป็นผู้รับรัชทายาท แต่ไม่ได้ตั้งให้ออกไปครองเมือง เอาไว้ทำราชการในราชธานีทั้งสองพระองค์และคงไม่ให้พระราชโอรสที่จะรับรัชทายาทค้อยกว่าพระราชบุตรชายเป็นแน่ สังกศัญญ์โดยพระนามที่ตั้งให้เป็นพระราเมศวร (เหมือนกับผู้รับรัชทายาทแต่ก่อนมา) พระองค์หนึ่ง เป็นพระมหินทรพระองค์หนึ่ง นำเข้าใจว่าจะยกย่องให้มีพระเกียรติยศเป็นพระมหาอุปราชท่านองที่เรียกกันในภายหลังว่า พระบัตหุริใหญ่พระบัตหุริน้อย แต่ในครั้งนั้นจะเรียกอย่างไรไม่ทราบได้ สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมพระยาจักร์ราชานุภาพทรงวินิจฉัยว่า ประเพณีที่มีเจ้านายซึ่งทรงศักดิ์สูงสุดสองพระองค์อยู่ในราชธานีท่านองที่เขมรเรียกว่ามหาอุปโยราชและมหาอุปราชก็ ที่ไทยเราเรียกพระบัตหุริใหญ่ พระบัตหุริน้อยก็ ที่วังหน้าวังหลัง ก็ที่น่าจะมีขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเป็นครั้งแรก²

¹ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา... เล่ม 1, หน้า 116 และประชุมพงศาวดารภาคที่ 64 พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า 31 และพระราชพงษาวดารกรุงเก่า [ฉบับหมอบรัดเล] เล่ม 1, หน้า 45 และพระราชพงศาวดารสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม..., หน้า 40.

² สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมพระยาจักร์ราชานุภาพ, "อธิบายเรื่องพระมหาอุปราช", พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา..., เล่ม 1, หน้า 576-7.

13. สมเด็จพระมหาธรรมราชา มีพระราชโอรสสองพระองค์ซึ่งเหมือนกับสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ กงตั้งสมเด็จพระนเรศวร (เป็นพระมหาอุปราชท่านองสมเด็จพระนอพระพุทธเจ้าตามกฎมนเฑียรบาล) เป็นพระบัณฑูรใหญ่และสมเด็จพระเอกาทศรถเป็นพระบัณฑูรน้อย ท่านองเกี่ยวกับรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ¹

14. สมเด็จพระนเรศวร ไม่มีพระราชโอรส ตั้งให้สมเด็จพระเอกาทศรถราชอนุชาเป็นพระมหาอุปราชอย่างพิเศษ คือ มีพระเกียรติยศและใช้พระราชโองการเป็นท่านองเกี่ยวกับพระเจ้าแผ่นดิน ² เพราะอาจทรงดำริว่า เคยเป็นพระบัณฑูรมาด้วยกันและได้เคยทำสงครามอย่างเพื่อนเป็นเพื่อนตายกับบ้านกู่เมืองมาด้วยกัน

15. สมเด็จพระเอกาทศรถ ตั้งเจ้าฟ้าสุทัศน์โอรสองค์ใหญ่ประสูติแต่พระมเหสีเป็นพระมหาอุปราช แต่สิ้นพระชนม์เสียก่อนสิ้นรัชกาล ไม่ได้ตั้งผู้ใดอีก ราชสมบัติตกแก่เจ้าฟ้าพระองค์รองคือเจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์

16. เจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์ถูกลอบปลงพระชนม์โดยพวกกบฏ พระอนุชา (พระอินทราชา) ได้ราชสมบัติ ³

17. พระเจ้าทรงธรรม ทรงแต่งตั้งเจ้านศรีสรวิทย์เป็นพระมหาอุปราช เป็นอยู่ได้ 7 วัน ก็ประชวรสวรรคต ⁴ แล้วไม่ได้ตั้งผู้ใดเป็นพระมหาอุปราช เพราะพระ-

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 578-9.

² สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๑ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, พระประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2503), หน้า 101.

³ Satow's Notes on the Intercourse between Japan and Siam (Yokohama, 1885), p. 205. อ้างในจร สุธพานิช, "สอบศักราชปีรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ", ศิลปากร, 11 (พฤศจิกายน, 2510), 90.

⁴ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา..., เล่ม 2, หน้า 1.

ราชโอรสทั้งสอง (พระเชษฐาธิราชและพระอาทิตยวงศ์) ยังทรงพระเยาว์มาก แต่ในจดหมายเหตุวันวลิตอ้างว่าพระพันปีศรีศิลป์ (เรียกอย่างในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา) หรือพระศรีสิน (Phra Sysingh) (เรียกอย่างในจดหมายเหตุวันวลิต) พระอนุชาของพระเจ้าทรงธรรมโคเป็นพระมหาอุปราช แต่ถูกพระยากลาโหมศรีวรวงศ์ ลวงไปฆ่าเสีย ¹ ส่วนพระโอรสทั้งสองก็ถูกปลงพระชนม์ในที่สุด

18. พระเจ้าปราสาททอง ในพระราชพงศาวดารว่า ไม่ได้ตั้งพระศรีสุธรรมราชาเป็นพระมหาอุปราช แต่ในหลักฐานของวันวลิตว่าทรงตั้ง และนายจร สุกพานิชก็เชื่อเช่นนั้น ²

19. พระศรีสุธรรมราชา ตั้งพระนารายณ์ราชภาติไนยเป็นพระมหาอุปราช

20. สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ไม่ได้ตั้งผู้ใดเพราะไม่มีพระโอรส มีแต่ตำแหน่งเจ้ายะมมาหาอุปราชตั้งโคกลาวมาแล้ว

21. สมเด็จพระเพทราชา ตั้งขุนหลวงสรศักดิ์ผู้บุตรเป็นพระมหาอุปราช

22. สมเด็จพระเจ้าสรรเพชญ์ที่ 8 ตั้งโอรสคือเจ้าฟ้าเพชรและเจ้าฟ้าพร เป็นพระมหาอุปราชและพระมัลลบุตรนอยตามลำดับ ³

23. สมเด็จพระภูมินทรราชา (พระเจ้าท้ายสระ) ตั้งเจ้าฟ้าพรพระอนุชาเป็นพระมหาอุปราช

¹ P.H. Mundie, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 79 เรื่องจดหมายเหตุวันวลิต (ฉบับสมบูรณ์) แปลจาก Historical account of Siam in the 17th Century ซึ่งถ่ายถอดจากฉบับภาษาฝรั่งเศสของ Abraham de Wicquefort, โดยนันทนา สุกกุล (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2513), หน้า 117.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 209. และจร สุกพานิช, เรื่องเดิม, หน้า 84.

³ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 8 เรื่องพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับพระจักรพรรดิพงษ์ (จาก) (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507), หน้า 225.

24. พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ทั้งพระโอรสองค์โตคือเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรเป็นพระมหาอุปราช ทรงราชทัณฑ์สิ้นพระชนม์ก่อนสิ้นรัชกาล ทรงตั้งเจ้าฟ้าอุทุมพร โอรสองค์เล็กเป็นพระมหาอุปราช เพราะเจ้าฟ้าเอกทัศมีสติปัญญาโงกเขลา

25. สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศอมรินทร์ ไม่ได้ตั้งผู้ใดจนกระทั่งเสียกรุง จะเห็นได้ว่า ภายหลังจากที่ตั้งกษัตริย์มาแล้ว ผู้เข้าดำรงตำแหน่งพระมหาอุปราชตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ตามความเป็นจริงมิได้ดำเนินไปตามตัวบทกฎหมายที่ใ้กว้างไว้ ทั้งนี้เนื่องมาจาก โบราณราชประเพณีนั้น พระมหากษัตริย์ยอมทรงพระบรมเขษานุภาพโดยสมบูรณ์ ทรงมีสิทธิและอำนาจที่จะทรงเลือกพระราชนัดดาองค์ใดองค์หนึ่ง ซึ่งทรงพระราชดำริเห็นว่ามิพระปรีชาสามารถควรจะเป็นผู้สืบสันตติวงศ์ดำรงตำแหน่งรัชทายาท แล้วก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศแก่บรรดาพระราชนัดดาองค์ ชำราชากร ประชาชนให้ทราบทั่วกันว่าใครทรงเลือกผู้ใดเป็นพระรัชทายาท บางทีก็พระราชทานอุปราชภิเษกด้วย ดังนั้นตามความเป็นจริง การแต่งตั้งและการไต่เต้าไปสู่ตำแหน่งพระมหาอุปราช อาจจำแนกได้ในสามลักษณะกว้าง ๆ ดังนี้ คือ

ลักษณะแรก ได้แก่พระมหาอุปราชที่เป็นพระราชโอรส มีทั้งพระราชโอรสองค์โต องค์กลางและองค์เล็ก ทั้งนี้แล้วแต่ความพอพระราชหฤทัยของพระเจ้าแผ่นดินในรัชกาลนั้น ๆ ส่วนใหญ่มักแต่งตั้งพระราชโอรสองค์โต แต่ก็มีเหตุขั้ของก็อาจจะแต่งตั้งพระมหาอุปราชให้กับโอรสองค์อื่น ๆ ได้ โดยไม่ต้องเรียงลำดับอาวุโส ดังปรากฏในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ทรงแต่งตั้งเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรโอรสองค์โตเป็นพระมหาอุปราช แต่ต่อพระราชอาญาสิ้นพระชนม์เสียก่อน พระองค์จึงตั้งพระโอรสองค์เล็กคือเจ้าฟ้าอุทุมพร เป็นพระมหาอุปราชแทนโดยจงพระทัยละเว้นพระโอรสพระองค์กลางเสียคือเจ้าฟ้าเอกทัศ ทั้งนี้เพราะทรงพระราชดำริเห็นว่าเป็นคนโงกเขลา ไม่เหมาะสมที่จะปกครองแผ่นดินต่อไปได้¹

¹ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา... เล่ม 2, หน้า 234.

นอกจากนี้ ในกรณีที่พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชโอรสสองพระองค์และมีพระชนมชีพใกล้เคียงกัน พระราชบิดามักจะโปรดให้เป็นพระบรมบุตรใหญ่ พระบรมบุตรน้อยควบคู่กันไป เช่น ในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ โปรดให้พระราเมศวรเป็นพระบรมบุตรใหญ่และพระมหินทรเป็นพระบรมบุตรน้อย รัชกาลพระมหาธรรมราชาทรงแต่งตั้งพระนเรศวรและพระเอกาทศรถให้ดำรงตำแหน่งในตำแหน่งเดียวกัน และอีกครั้งหนึ่งคือในรัชกาลสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 8 (พระเจ้าเสือ) โปรดแต่งตั้งเจ้าฟ้าเพชรและเจ้าฟ้าพรเป็นพระบรมบุตรใหญ่และพระบรมบุตรน้อยตามลำดับ ในกรณีที่พระบรมบุตรใหญ่ได้รับราชสมบัติ พระบรมบุตรน้อยก็ได้เลื่อนเป็นพระมหาอุปราชทุกครั้งไป

ลักษณะที่สอง ผู้ดำรงตำแหน่งเป็นพระมหาอุปราชที่เป็นสมเด็จพระอนุชาธิราชของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ปรากฏขึ้นในกรณีที่พระบิดาแต่งตั้งไว้มาก่อนแล้ว เช่น ในรัชกาลพระบรมราชาธิราชที่ 3 ทรงมีพระเชษฐาพระอนุชาต่างพระมารดาเป็นพระมหาอุปราชครองเมืองพิษณุโลกอยู่ก่อนแล้ว ในกรณีที่ไม่มีพระราชโอรสและมีพระอนุชาเป็นพระบรมบุตรรักใคร่สนิทสนมกันมาได้แก่รัชกาลสมเด็จพระนเรศวร และในกรณีที่พระราชโอรสยังทรงพระเยาว์ เคยเป็นพระบรมบุตรด้วยกันมาและเคยร่วมทุกข์ร่วมสุขกันมาได้แก่สมัยพระเจ้าท้ายสระ (เจ้าฟ้าเพชร) ทรงแต่งตั้งเจ้าฟ้าพรพระอนุชาเป็นพระมหาอุปราช นอกจากนี้ก็ยังปรากฏอีกสองรัชกาลที่พระอนุชาเป็นพระมหาอุปราช แต่ในพระราชพงศาวดารไทยไม่ปรากฏ ไปปรากฏในจดหมายเหตุวันวลิต คือ รัชกาลพระเจ้าทรงธรรมแต่งตั้งพระศรีสินเป็นพระมหาอุปราช และในรัชกาลพระเจ้าปราสาททองทรงตั้งพระศรีสุธรรมราชาเป็นพระมหาอุปราช แต่ทั้งสองรัชกาลก็มีใคร่ระบุว่าทรงแต่งตั้งด้วยเหตุอันใด

ลักษณะที่สาม คือการแต่งตั้งพระมหาอุปราชให้กับผู้ที่ได้ช่วยเหลือในการรบพุ่งแย่งชิงราชสมบัติ เพื่อเป็นการตอบแทนความดีความชอบ (ซึ่งการแต่งตั้งด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ บางครั้ง มิได้มีพระราชประสงค์จะให้รับรัชทายาท เพราะปรากฏเหตุการณ์ศึกกลางเมือง ปะทะกันระหว่างพระมหาอุปราชและพระราชโอรสฝ่ายพระราชวังหลวงหลายครั้ง) ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ปรากฏมีพระมหาอุปราชที่เกิดขึ้นด้วยลักษณะนี้หลายพระองค์ ผู้ได้รับตำแหน่งพระมหาอุปราชในลักษณะดังกล่าว อาจจะเป็นผู้ใดก็ได้ อาจ

จะเป็นพระราชโอรส พระญาติพระวงศ์ เช่น พระราชชนกศา หรืออาจจะเป็นข้าราชการ
 คนธรรมดาสามัญก็ได้ เช่น ในรัชกาลสมเด็จพระศรีสุธรรมราชา ทรงแต่งตั้งสมเด็จพระ
 นารายณ์ราชชนกศาให้เป็นพระมหาอุปราช และในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ
 ทรงแต่งตั้งเจ้าฟ้าธรรมมาธิเบศร์เป็นพระมหาอุปราช เนื่องจากได้เคยเป็นกำลังสำคัญใน
 การรบช่วงชิงราชสมบัติ (และเป็นพระราชโอรสองค์โตด้วย) ส่วนพระมหาอุปราชที่
 เป็นคนธรรมดาสามัญได้แก่เจ้านศรีสรภักษ์¹ พระมหาอุปราชที่พระเจ้าทรงธรรมทรง
 แต่งตั้งเมื่อแรกเสด็จเสวยราชย์ แต่ดำรงพระอิสริยยศได้เพียง 7 วันก็สิ้นพระชนม์ นอก
 จากนี้ก็มี นายจัน บ้านมหาโลก น้องชายของขุนวรวงศาธิราช เป็นพระมหาอุปราชเพียง
 สองสามวันก็ถูกฆ่าทิ้งที่นั่นเอง แต่ในวงการประวัติศาสตร์ไม่ยอมรับว่าขุนวรวงศาธิราช
 เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ถือว่าเป็นโจรชิงราชสมบัติ ดังนั้นนายจัน บ้านมหาโลกจึงไม่นับว่า
 เป็นพระมหาอุปราชที่ถูกตั้งโดยปริยาย

พระอำนาจและพระภารกิจโดยทั่ว ๆ ไป

ในยามสงคราม พระมหาอุปราชเสด็จเป็นทัพหน้าตามขบวนพยุหยาตรา ในขณะที่
 พระเจ้าแผ่นดินเป็นทัพหลวง และกรมพระราชวังบวรสถานพิมุขเป็นทัพหลัง ส่วนในยาม
 สงบทรงทำหน้าที่ดูแลราชการแผ่นดินต่างพระเนตรพระกรรณในยามที่พระเจ้าแผ่นดินไม่
 ประทับในราชธานี เช่น ในโอกาสเสด็จประพาสหัวเมือง หรือในโอกาสที่เสด็จออก
 เผนวช นอกจากนี้ ในยามบ้านเมืองเป็นปกติสุข พระมหาอุปราชยังมีภารกิจที่สำคัญที่ต้อง
 ปฏิบัติ คือ ต้องเสด็จไปปกครองหัวเมืองเหนือซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่พิษณุโลก

¹ ที่กล่าวว่าบุคคลธรรมดา เพราะไม่พบหลักฐานว่ามีประวัติความเป็นมา
 ใดๆ ในพระราชพงศาวดารกล่าวแต่เพียงว่าเป็นลูกศิษย์ที่เลื่อมใสพระเจ้าทรงธรรม
 ขณะเป็นบรรพชิต ถึงกับถวายตัวเป็นราชบุตรเลี้ยงและเป็นกำลังในการชิงราชสมบัติ

ประเพณีการส่งพระมหาอุปราชไปปกครองหัวเมืองเหนือ เริ่มต้นในสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) ทรงแต่งตั้งพระรามศวรราชโอรส (สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ) ไปปกครอง (ภายหลังจากที่พระมหาธรรมราชาที่ 4 สวรรคตแล้ว) ทั้งนี้เนื่องมาแต่นโยบายการปกครองหัวเมืองเหนือให้สงบเรียบร้อย เพราะเจ้านายเมืองเหนือมักจะระบุงก่อกองจลาจลแย่งชิงราชสมบัติกันเสมอ ๆ ดังนั้นขุนนางผู้ใหญ่ที่เป็นกลางฝ่ายหัวเมืองเหนือ จึงทูลขอให้พระรามศวรไปครอง เพราะทรงมีเชื้อสายพระร่วงอยู่ด้วย โดยเป็นราชนัดดาของพระมหาธรรมราชาที่ 4 คงไม่มีผู้ใดกล้าขัดแย้ง เพราะเกรงพระเดชานุภาพสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 ด้วย ตั้งแต่รัชกาลนี้เป็นต้นมา พระมหาอุปราชของคตอ ๆ มากก็ได้ปฏิบัติพระภารกิจดังกล่าวนี้จนถึงสมัยพระนเรศวรเป็นรัชกาลสุดท้าย ที่ได้เลิกประเพณีนี้เพราะไม่มีความจำเป็นดังแต่ก่อน เนื่องจากในรัชกาลของพระองค์นั้น เป็นระยะที่เมืองไทยอยู่ในระหว่างสงครามถึง 30 ปี ผู้คนล้มตายเป็นอันมาก ใต้ตอนชาวเมืองเหนือมาสมทบกับชาวเมืองใต้ (กรุงศรีอยุธยา) ตลอดจนศึกษาที่กรุงศรีอยุธยาเป็นเวลาหลายปี จนเมืองเหนือกลายเป็นเมืองร้างและผู้คนทั้งสองอาณาจักรเคยสนิทสนมกันจนเข้ากันได้ดี ไม่จำเป็นต้องปกครองเป็นสองอาณาจักรแต่ก่อน¹ ดังนั้นหน้าที่ของพระมหาอุปราชในครั้งนี้นั้นจึงมีหน้าที่ปกครองบรรดาชาวเมืองเหนือที่อพยพมาอยู่กรุงศรีอยุธยา ดังปรากฏหลักฐานในพระราชกฤษฎีกาลักษณะกบฏศึกที่ประกาศใช้ในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ซึ่งเป็นประกาศของสมเด็จพระเอกาทศรถว่าด้วยเรื่องยกทัพพระราชทานชาวเมืองเหนือภายหลังจากชนะศึกพระมหาอุปราชแล้ว² แต่ในระยะรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 ถึงสมัยสมเด็จพระนเรศวรนั้น ประเพณีการแต่งตั้งพระมหาอุปราชไปปกครองหัวเมืองเหนือ มิได้รับการปฏิบัติทุกรัชกาลไป ทั้งนี้สืบเนื่องแต่โยบายการปกครองของพระเจ้าแผ่นดินในขณะนั้น เช่น ในรัชกาล-

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรวงศ์ฯ ราชานุญาตฯ, นิทานโบราณคดี, หน้า 409.

² กฎหมายตราสามดวง, เล่ม 4, หน้า 156-7.

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มิได้ตั้งให้พระราชโอรสไปครอง แต่พระองค์เสด็จไปครอง
 เอง โดยย้ายราชธานีไปอยู่ ณ เมืองพิษณุโลกและมอบอำนาจให้พระบรมราชาราชโอรส
 ปกครองกรุงศรีอยุธยาในฐานะเมืองลูกหลวง ที่พระองค์ต้องเสด็จไปปกครองด้วยพระ-
 องค์เองนั้น เพราะคงตระหนักว่าการจะปกครองเป็นอาณาเขตเดียวกันย่อมจะไม่ปลอดภัย
 ภัยตั้งแรกที่พระองค์เสด็จขึ้นเสวยราชย์ ปรากฏว่าพระเจ้าทีโลกราชเจ้าผู้ครองอาณาจักร
 ลานนายกองทัพลงมาตีหัวเมืองเหนือหลายครั้งหลายคราวจนหัวเมืองยิบเยิน ถ้าจะให้
 พระบรมราชาราชโอรสไปปกครอง คงจะไม่สามารถจับปัญหาเหล่านี้ได้ เพราะไม่มีเชื้อ-
 สายทางเหนือเช่นพระองค์ นอกจากรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแล้ว ก็ยังปรากฏ
 อีกรัชกาลหนึ่ง คือ รัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ก็ไม่ได้ตั้งพระราเมศวรราชโอรสไป
 ปกครอง โดยสันนิษฐานว่า ทรงพระราชดำริเห็นว่าทั้งพระองค์เองและพระราชโอรสมิได้
 มีเชื้อสายสนิทกับราชวงศ์พระร่วงและไม่คุ้นเคยกับชาวเมืองเหนือ ถ้าให้พระราเมศวรขึ้น
 ไปครอง เกรงจะเกิดกระด้างกระเดื่อง ทรงเห็นว่าขุนพิเรนทรเทพมีเชื้อสายพระร่วง
 ชาวเมืองเหนือคงไม่รังเกียจ หวังได้ทำความคิดความชอบ ถึงจะพระราชทานบำเหน็จรางวัล
 ให้เป็นพระมหากรรมราชาก็ไม่เกินไป จึงโปรดให้อภิเษกสมรสกับพระราชธิดา เลื่อน
 ยศขึ้นเป็นเจ้าเพราะเป็นพระราชบุตรเขยก่อน จึงตั้งให้เป็นพระมหากรรมราชาขึ้นไป
 ครองเมืองเหนือด้วยกันกับพระราชธิดา โดยทรงพระราชดำริว่า ถ้ามีพระโอรสก็จะมี
 เชื้อสายทั้งพระราชวงศ์พระร่วงและพระราชวงศ์อุทอง เชื่อมสองราชวงศ์ให้สนิทสนมกันยิ่ง
 ขึ้นในภายหน้า ¹

ภายหลังไคยกเล็กประเพณีการปกครองหัวเมืองเหนือแล้ว ก็ไม่ปรากฏหลักฐาน
 ว่าพระมหาอุปราชองค์ต่อ ๆ มาทรงมีภาระหน้าที่ประการใด สันนิษฐานว่าอาจจะเป็น
 กำลังช่วยเหลือราชการบ้านเมืองตามกำลังและฐานะภายในราชธานี

¹ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถราชูปถัมภ์, เรื่องเดิม, หน้า 406.

อนึ่ง ขอบเขตพระอำนาจของพระมหาอุปราชาในสมัยกรุงศรีอยุธยา ปรากฏว่าได้
 วิจารณ์การสู่ฐานะเสมอเหมือนพระเจ้าแผ่นดินหลายครั้ง อันสืบเนื่องมาแต่ประเพณีการ
 ปกครองหัวเมืองเหนือนั้นเอง ปรากฏหลักฐานฐานะของพระมหาอุปราชาเสมอพระเจ้าแผ่นดิน
 ดินมีสามครั้งด้วยกัน ¹ ครั้งแรกคือเมื่อ พ.ศ. 2006 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จ
 ไปเสวยราชสมบัติอยู่ที่ เมืองพิษณุโลก โปรดให้พระราชโอรสพระองค์ใหญ่เป็นพระเจ้า
 แผ่นดินทรงพระนามว่าพระบรมราชา เสวยราชสมบัติพระนครศรีอยุธยาครั้งหนึ่ง ² ครั้น
 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จสวรรคตเมื่อ พ.ศ. 2031 สมเด็จพระบรมราชาได้สืบ
 ราชสมบัติทรงพระนามว่าสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 3 ทรงตั้งพระอนุชาเป็นพระเจ้าแผ่นดิน
 ทรงพระนามว่าสมเด็จพระเชษฐา เสวยราชสมบัติ เมืองพิษณุโลกอีกครั้งหนึ่ง และ
 ครั้งสุดท้าย คือ ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ตั้งสมเด็จพระเอกาทศรถพระอนุชา
 เสมอพระเจ้าแผ่นดินด้วยโดยเอาแบบอย่างมาจากในสองรัชกาลดังกล่าว หากแต่ทรงตั้ง
 แบบขึ้นใหม่ไม่ แต่ที่แปลกไปกว่ารัชกาลอื่น ก็ทรงที่สมเด็จพระเอกาทศรถมิได้เสด็จไปปก
 ครองหัวเมืองเหนือ ทั้งนี้เพราะไม่มีความจำเป็นดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ดังนั้นจึงมีพระเจ้า
 แผ่นดินประทับอยู่ในราชธานีเดียวกันทั้งสองพระองค์เป็นครั้งแรก

พระอำนาจและสิทธิในราชบัลลังก์

ดังได้กล่าวแล้วว่าตามทฤษฎี หรือ ที่ระบุไว้ในกฎหมายเหียรบาล ผู้ที่ได้รับราชสมบัติ
 คือราชโอรสอันประสูติแต่พระอัครมเหสีที่เรียกว่า "สมเด็จพระนอพระพุทธเจ้า" ในกรณีที่
 พระมเหสีไม่มีราชโอรส ราชสมบัติก็ตกแก่พระราชโอรสของพระมเหสีรองลงมาคือแม่ยั่ว
 เมือง พระโอรสในชั้นนี้เรียกว่า "พระมหาอุปราชา" แม้จะตั้งกฎหมายเหียรบาลเพื่อช้
 ปัญหาความยุ่งยากในการสืบราชสมบัติ แต่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายหลังก็หาได้ดำเนินไปด้วย

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 390-91.

² พระราชพงศาวดารกรุงเก่า (ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์), หน้า 135.

ความเรียบร้อยตามพระประสงค์ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถไม่ ทั้งนี้เพราะการสืบราชบัลลังก์ในสมัยนี้ เป็นสมัยที่มีความยุ่งยาก ก่อการกบฏซ้ำแล้วซ้ำเล่าอยู่เสมอมา นับได้ตั้งแต่ตั้งกฎมนเฑียรบาลมา มีกษัตริย์ครองกรุงศรีอยุธยา 25 รัชกาล เกิดกบฏแย่งชิงราชสมบัติเสีย 10 ครั้ง นับว่าเป็นจำนวนครั้งที่มากที่สุดทีเดียว สาเหตุของความยุ่งยากพอจะจำแนกได้ดังนี้ คือ

ประการแรก ในกรณีที่พระเจ้าแผ่นดินยังทรงพระเยาว์ และในกรณีที่ผู้รับรัชทายาทยังทรงพระเยาว์ ได้แก่ พระรัชฎาธิราชทรงมีพระชนมายุได้ 5 พรรษา ถูกพระเชษฐาราชสำเร็จโทษ พระยอกฟ้าหรือพระแก้วฟ้าพระชนมายุได้ 11 พรรษา ถูกขุนวรวงศาธิราชสำเร็จโทษ สมัยสมเด็จพระเชษฐาธิราชและพระอาทิตย์วงศ์สองพี่น้องมีพระชนมายุได้ 14 และ 9 พรรษา ถูกเจ้าพระยาโกลาโหมศรีวรวงศ์แย่งชิงราชสมบัติ สำเร็จโทษทั้งสองพระองค์¹ ในสมัยพระเพทราชามีราชโอรสคือเจ้าพระขวัญพระชนมายุได้ 13 พรรษา ยังไม่ทันได้ครองราชสมบัติก็ถูกขุนหลวงสรศักดิ์สำเร็จโทษเสีย

ประการที่สอง เกิดกบฏก็ต่อเมื่อพระเจ้าแผ่นดินได้แต่งตั้งให้พระอนุชาเป็นพระมหากุปราช ครั้นเมื่อจะเสด็จสวรรคตกลับเปลี่ยนพระทัย ปรารถนาจะมอบราชสมบัติให้กับพระราชโอรส คั้งนั้น พระมหากุปราชย่อมมีความรู้สึกถูกแย่ง "สิทธิ์" ไป จึงเกิดแย่งชิงและรบพุ่งกันระหว่างอาภัก์หลานปรากฏซ้ำซากหลายรัชกาล เป็นต้นว่า พระศรีศิลป์พระอนุชาพระเจ้าทรงธรรมช่วงชิงราชสมบัติจากหลาน แต่ถูกพระยาศรีวรวงศ์สำเร็จ-

¹ สำหรับพระอาทิตย์วงศ์ ในพระราชพงศาวดารระบุว่าพระองค์เพียงถูกถอดออกจากพระเจ้าแผ่นดินและมาถูกสำเร็จโทษในข้อหาเป็นกบฏภายหลัง แต่ในหลักฐานของวันวลิตกล่าววาทรงถูกสำเร็จโทษหลังจากครองราชย์ได้เพียง 36 วัน หลักฐานของวันวลิตมีน้ำหนักมากกว่าเพราะเขาอยู่ใกล้ซีกเหตุการณ์มากกว่าผู้บันทึกพระราชพงศาวดาร [ดูจดหมายเหตุวันวลิต (ฉบับสมบูรณ์), หน้า 208.]

โทษเสียก่อน สมัยพระเจ้าปราสาททอง มีพระศรีสุธรรมราชาเป็นพระมหาอุปราช (ตามจดหมายเหตุวันวลิต) ไ้รบพุ่งจับหลานคือเจ้าฟ้าไชยสำเร็จโทษเสียและในสมัยพระเจ้าท้ายสระทรงแต่งตั้งเจ้าฟ้าพรพระอนุชาเป็นพระมหาอุปราชแต่กลับคำริจะพระราชทานราชสมบัติแก่พระราชโอรส กังนั้น พระราชโอรสจึงถูกพระเจ้าอาสำเร็จโทษเสีย

จะเห็นได้ว่า กฎมนเทียรบาลไม่ได้ช่วยขจัดปัญหาการสืบราชบัลลังก์แต่ประการใด ผู้ที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระมหาอุปราชก็มีได้รับราชสมบัติตามทำนองคลองธรรม ทั้งนี้สุดแล้วแต่พระมหากษัตริย์ที่จะบันดลาลีให้การสืบราชสมบัติเป็นไปตามพระราชประสงค์ของพระองค์

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ลำดับพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา

<u>วังหลวง</u>	<u>วังหน้าและวังหลัง</u>
สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (สามพระยา)	พระราเมศวร
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (ราเมศวร)	{ สมเด็จพระบรมราชา (ครองกรุงศรีอยุธยา) พระเชษฐาธิราช (ครองพิษณุโลก)
สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 3	
สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (เชษฐาธิราช)	{ พระอาทิตย์วงศ์ (หนอพุทธางกูร)
สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 4 (อาทิตย์วงศ์)	
พระวัชรราชาธิราช	-
พระชัยราชาธิราช	-
พระยอดฟ้า	-
ขุนวรวงศาธิราช	{ นายจันุ บานมหาโลก (วังหน้า) พระราเมศวร, (พระบันฑูรใหญ่ หรือ วังหน้า) พระมหินทรราชา (พระบันฑูรน้อย หรือ วังหลัง)
สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (เชียรราชา)	

วังหลวงวังหน้าและวังหลัง

สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช (ขุนพิเรนทรเทพ)

พระนเรศวร
(วังหน้า)
พระเอกาทศรถ
(วังหลัง)

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช

สมเด็จพระเอกาทศรถ
(เสมอพระเจ้าแผ่นดิน)
เจ้าฟ้าสุทัศน์ (วังหน้า)

สมเด็จพระเอกาทศรถ

เจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์

-

พระเจ้าทรงธรรม

จมีนศรีสุรภักษ์
(วังหน้าตามพระราช-
พงศาวดาร)
พระศรีศิลป์
(วังหน้าตามจดหมายเหตุ
วันวลิต)

พระเชษฐาธิราช

-

พระอาทิตย์วงศ์

-

พระเจ้าปราสาททอง

เจ้าฟ้าศรีสุธรรมราชา
(วังหน้าตามจดหมายเหตุ
วันวลิต)

เจ้าฟ้าไชย

-

เจ้าฟ้าศรีสุธรรมราชา

พระนารายณ์ (วังหน้า)

สมเด็จพระนารายณ์มหาราช

-

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วังหลวง

วังหน้าและวังหลัง

สมเด็จพระเพทราชา

{ ขุนหลวงสรศักดิ์
(วังหน้า)
นายจบกชประสิทธิ์
(วังหลัง)

สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 8 (พระเจ้าเสือ)

{ เจ้าฟ้าเพชร
(วังหน้า)
เจ้าฟ้าพร
(วังหลัง)

สมเด็จพระภูมินทรราชา (พระเจ้าท้ายสระหรือเจ้าฟ้าเพชร)

เจ้าฟ้าพร (วังหน้า)

พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (เจ้าฟ้าพร)

{ เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร
(วังหน้า)
เจ้าฟ้าอุทุมพร
(วังหน้า)

เจ้าฟ้าอุทุมพร

-

พระเจ้าเอกทัศ

-

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

I 16340498